

A. LOZURAITIS

APIE FILOSOFINIUS VERTYBIŲ TEORIJOS PAGRINDUS

Sunku surasti kitą filosofijos problemą, kuri būtų labiau neapibrėžta ir pakrika, kaip vertybių problema. Tai pasakytina ne tik apie įvairius jos sprendimus, bet ir apie patį formulavimą. Savaime suprantama, kad įvairios filosofijos kryptys, atmainos ir mokyklos nevienodai interpretuoja vertybes ir jų prigimtį. Tačiau ir patys vertybių interpretavimo skirtumai irgi yra nevienodi. Jeigu įvairiose šiuolaikinėse marksistinės filosofijos atmainose vis dėlto galima išvelgti jomis visoms bendrus vertybių problemos kontūrus, tai marksizmo filosofija šiuo atžvilgiu stovi gana nuošaliai.

Tarp mokslo problemos formulavimo ir jos sprendimo esama organiško ryšio. Kiekviena filosofijos atmaina sprendžia savo problemas, nes konkreti jų sąsaja tam tikru būdu modifikuoja bet kuri atskirą jos nagrinėjamą klausimą. O tos problemos, kurios sutinkamos visose arba bent daugelyje filosofijos atmainų, yra universalios tik savo bendra, labai abstrakčia išraiška. Todėl tuščios būtų pastangos preliminariškai spręsti, yra ar nėra vertybių problema tam tikroje filosofijos koncepcijoje. Ši problema turi įvairius savo lygmenis, kuriuos galima išskirti tik nagrinėjant filosofijos raidą.

Marksizmo filosofijos susidomėjimas vertybių problema kilo iš dalies kaip reakcija į įvairius aksiologinius tyrimus, kurie nuo XIX a. pabaigos pasipylė kaip iš gausybės rago. Vertybių problema buvo marksistinės filosofijos esminių prieštaravimų įsisąmoninimo rezultatas, o vertybių teorija, arba aksiologija, tarėsi radusi būdą tiems prieštaravimams įveikti. Aišku, kad šitaip suprasta vertybių problema nėra organiškas marksizmo filosofijos vystymosi momentas ir todėl yra jai svetima¹.

¹ O. Drobnickis, nagrinėdamas vertybių problemos santykį su marksizmo filosofija, rašo: „...Termino „vertybių problema“ nereikia painioti su visais tais teoriniais klausimais, kurie kyla nagrinėjant vertybių reiškinius. Dabar jau beveik visuotinai pripažinta, kad tie reiškiniai verti paties rimčiausio teoretikų marksistų tyrimo. Kitas dalykas — vertybių problema ta prasme, kaip ji buvo iškelta buržuazinėje filosofijoje paskutiniame XIX a. trečdalyje ir svarstoma ten ligi šiol. Išsireiškimas „vertybių problema“ įgijo istoriškai visiškai apibrėžtą prasmę, ir neleistina prie jos prikurti kažkokią kitą“.

Jei vertybių problema turėtų tik tą aspektą, kuris atsiranda iš aksiologinių šiuolaikinės nemarksinės filosofijos tyrinėjimų, tai marksizmo filosofiją ji domintų nebent filosofijos istorijos požiūriu. Tačiau vertybių problemoje esama ir tokių aspektų, kurie daro ją savotiškai amžina filosofijos problema, vienaip ar kitaip slypinčia bet kioje filosofijos koncepcijoje. Ir marksizmo filosofija šiuo atžvilgiu ne tik tai nėra išimtis,— joje potencialiai glūdi vertybinio požiūrio mokslinio pagrindimo principai, kurie ir sudaro vertybių teorijos pagrindą.

Pirmasis keblumas, su kuriuo susiduriama, svarstant vertybių problemą marksizmo filosofijoje, yra terminologinis. Kadangi vertybės ir aksiologijos sąvokos pirmiausia buvo pradėtos vartoti filosofijos atmainose, priešiškos marksizmo filosofijai, kilo klausimas, ar pastarojoje šios sąvokos yra prasmingos. Žodžiai dažnai įgyja magišką reikšmę, nustelbdami pačias svarstomas problemas. Toks pavojus iškilo ir šiuo atveju. Neneigiant terminų ir jų apibrėžimo reikšmės, vis dėlto nereikėtų užmiršti, kad juos parenkant visada esama konvencijos momento ir kad čia neverta teikti didelės reikšmės. Šiaip ar taip šitas klausimas iš anksto neturėtų nulemti teigiamo ar neigiamo požiūrio į svarstomą dalyką.

Su tuo susijęs kitas keblumas, kylantis iš vertybių problemos daugiaspektiškumo. Bet kokia problema labiau apibrėžta prasme įgyja tik tam tikro mokslo kontekste. Terminai, kuriais remiantis problema formuluojama, dėl savo daugiareikšmiškumo to konteksto pakeisti negali. Kol buvo ginčijamasi, ar vertybės sąvoka yra teisėta marksizmo filosofijoje, ji nejučiomis įsiskverbė į daugelį mokslų ir kiekviename iš jų įgijo savitą turinį. Dėl to ir iškilo klausimas, koks yra filosofinis vertybių nagrinėjimo aspektas. Į šį klausimą buvo mėginama atsakyti, ieškant, kas yra bendro tarp įvairių vertybės sąvokos supratimų atskiruose moksluose. Buvo bandoma pagrįsti šią sąvoką kaip filosofijos kategoriją. Tada ir atsirado daugybė įmantriausių vertybės, kaip filosofijos kategorijos, apibrėžimo variantų, kurių mokslinė vertė gana abejotina. Buvo užmiršta, kad filosofijos kategorijos yra reikšmingos tik kaip tam tikra realių filosofijos problemų kvintesencija; atplėstos gi nuo tų problemų, kategorijos pasidaro tuščios. Tokiu keliu eidama, filosofija negali atlikti savo metodologinės paskirties, jai gresia pavojus atsidurti specialiųjų mokslų ariergarde.

Tai, žinoma, nereiškia, kad filosofija turi kurti tokią vertybių teoriją, kuri visai nebūtų susijusi su kitais mokslais ir jų problemomis. Priešingai, filosofijos paskirtis yra formuluoti principus, kurie būtų metodologinis specialiųjų mokslų pamatas. Bet tokius principus filosofija gali pagrįsti tik tada, kai ji pati neišleidžia iš akių savo objekto ir gali rasti savą problemos svarstymo aspektą.

Дробницкий О. Г. Мир оживших предметов. М., 1967, с. 9. Tik vienu, daugiau formaliu požiūriu tokia nuomonė yra ginčytina: čia siūlomas žodžių vartojimas yra labai nepatinkamas ir net painioja patį tiriamą dalyką. Jeigu marksizmo filosofija turi reikalo su vertybėmis kaip reiškiniais, tai argi tuo nepasakoma, kad joje esama vertybių problemos?

Taigi, kad pateisintų savo metodologinę paskirtį, marksizmo filosofija turi visų pirma apibrėžti savo santykį su tomis filosofijos raidos tendencijomis, dėl kurių atsirado santykinai savarankiška filosofijos disciplina — aksiologija. Čia ypač svarbu neišleisti iš akių filosofijos problematikos (į kurią įsipina ir marksizmas) sąryšio ir perimamumo. Iš susipynusių įvairiausių filosofijos problemų, su kurių sprendimu susijęs vadinamojo aksiologinio mąstymo atsiradimas, visų pirma reikėtų išskirti dvi, turinčias kardinalią reikšmę: tai teorinio tikrovės įsisavinimo prigimties problema ir su ja susijęs filosofijos statuso pasaulio pažinime klausimas.

Kaip buvo minėta, vertybinis požiūris į tikrovę nėra atskiro filosofo atradimas. Šis požiūris vienaip ar kitaip reiškėdavosi įvairiais filosofijos raidos etapais, tačiau atskiros problemos kontūrus jis įgavo tik naujaisiais laikais, kai pasirodė šviečiamosios filosofijos krizės požymiai ir iškilo reikalas ieškoti filosofijoje naujų kelių. Savotišku posūkiu čia buvo I. Kanto filosofija, ypač jo suformuluotas praktinio proto primato prieš teorinį protą principas. Kanto idėjos ir padėjo pamatus aksiologiniams svarstymams, kurie buvo ypač išvystyti įvairiose šiuolaikinės nemarksistinės filosofijos kryptyse.

Šviečiamoji filosofija buvo racionalistinė plačiąja žodžio prasme. Naivus tikėjimas tvirta ir nepajudinama gamtos tvarka, kuriai paklūstanti kiekviena atskira gamtos dalis, buvo skiriamasis to meto filosofinio mąstymo požymis. Pats žmogus buvo priskiriamas šiai nepajudinamai tvarkai ir jo poelgiai pajungiami dėsniams, valdantiems visą visatą. Tokia pasaulio samprata rėmėsi protingos pasaulio sąrangos prieda. Kadangi žmonių būties dėsniai buvo ižiūrėti gamtos dėsniuose, žmogaus veiklai buvo keliamas grynai teorinis uždavinys — pažinti šiuos dėsnius.

Tačiau XVIII a. filosofijoje, pradėjus kritiškai vertinti visas metafizines gnoseologijos prielaidas, buvo suabejota šia visaapimančia racionalizmo programa. Pasirodė, kad filosofija neturi patikimo metodo, kuris leistų jai įveikti prarają, skiriančią atskirus empirinius faktus nuo bendrų mokslo tiesų, be kurių neįmanoma ne tik filosofija, bet ir pažinimas apskritai. Įsiliepsnojęs ginčas tarp racionalizmo (siaurąja žodžio prasme) ir empirizmo atvedė tik į skepticizmą. Gamtotyra ir filosofija prarado bendrą kalbą. Tuo metu, kai gamtos mokslai, atsisakę metafizikos paramos, patys pradėjo ieškoti teorinių pagrindų gamtos tyrimui, Kantas pakreipė filosofiją nauja vaga.

Teorinėje savo filosofijoje Kantas dar apskritai laikosi būdingos šviečiamajam laikotarpiui mokslo sampratos. Jis ne tik pripažįsta didelius gamtotyros pasiekimus, bet ir tapatina su gamtotyra mokslinį pažinimą apskritai. G. Leibnico matematiką, I. Niutono mechaniką jis laiko pavyzdžiais, rodančiais, kuriuo keliu mokslas turi eiti. Palyginus su XVIII a. prancūzų materializmu, toks požiūris į mokslą nėra naujas. Kanto originalumas buvo visų pirma tas, kad jis moksliniam pažinimui nubrėžė ribas, turėdamas aiškia intenciją jas peržengti.

Kantas labiau negu kas kitas turėjo teisę laikyti save nesuprastu. Ilgą laiką jo filosofija buvo interpretuojama gana vienašališkai. Tiek už Kanto pasekėjų, tiek už jo priešininkų akiračio likdavo ir tai, ką jis norėjo pasiekti, ir tai, ko jis norėjo išvengti. Pagrindinė tokio vienašališkumo priežastis ta, kad teorinė Kanto filosofija buvo suprasta kaip visiškai savarankiška koncepcija, ir todėl nebuvo atsižvelgiama į tuos motyvus, kurie netilpo jo teorinėje filosofijoje ir vis dėlto tam tikru požiūriu ją apsprendė. Tokio vienašališkumo neišvengė net tokie pripažinti Kanto filosofijos žinovai, kaip K. Fišeris ir A. Langė, kurių darbai XIX a. pabaigoje atgaivino susidomėjimą Kanto filosofija ir padarė pradžią neokantizmui. Jie, kaip ir daugelis kitų, manė, kad svarbiausias dalykas Kanto filosofijoje — tai jo gnoseologijos teorija, kuri esanti ne kas kita, kaip empirizmo pagrindimas. Ir gamtotyra palankiai priėmė Kanto filosofiją kaip tik todėl, kad ji visų pirma išvengė joje būtent empirizmo pagrindą. Į pirmąjį planą buvo iškeliami Kanto racionaliosios psichologijos, kosmologijos ir teologijos kritika, visiems laikams pakirtusi pasitikėjimą metafizinėmis konstrukcijomis, kurios negalėjo būti patyrimo patvirtintos. Kanto apriorinės pažinimo formos paprastai buvo interpretuojamos biologiškai, kaip įgimtos žmogaus proto savybės. O apie tai, kad Kanto minties logika gamtamokslinį mąstymą išspraudė į tokias ribas, kurios niekaip nesiderino su jo universaliomis pretenzijomis, nieko nebuvo norima žinoti.

Tokiomis sąlygomis praktinė Kanto filosofija (etinė teorija) negalėjo nesukelti nusistebėjimo. Atrodė, kad Kantas per užpakalines duris gražina tas metafizines prielaidas, kurioms anksčiau jis neteikė jokios reikšmės. Ir vis dėlto praktinė Kanto filosofija gana glaudžiai siejasi su jo teorine filosofija. Savo praktinėje filosofijoje jis mėgina pasekti, kaip protas gali apibrėžti žmogaus moralinį elgesį ir nurodyti, ką žmogus privalo daryti. Ir Kantas prieina išvados, kad protas šiuo atveju tegali reikštis ne kaip teorinė, o kaip praktinė galia. Kadangi patyrimas negali apspręsti žmogaus elgesio, nes žmogų jis paverstų išorinių aplinkybių žaisliuku ir prieštarautų jo valios laisvei, tai praktinis protas yra galimas tik kaip grynas protas, taigi jis gali būti apspręstas tik dėsniu, kurį pats sau duoda.

Sudėtingos Kanto minties prasmė jo praktinėje filosofijoje — ne teorinio žinojimo pagrindimas. Praktinio proto postulatus (valios laisvės, sielos nemirtingumo, dievo buvimo) Kantas išveda iš samprotavimų, kuriems jis nepripažįsta teorinės galios. Dar daugiau, šie postulatai esą ne tik neįrodomi, — teoriniu požiūriu jie tiesiog beprasmiški. Ir vis dėlto išsakinijęs mummyse pagrindinis dorovės principas rodąs esant juos mūsų sąmonės įsitikinimais. Kitaip sakant, be teorinio, esama dar kitokio žinojimo, kurį protas atranda pats savyje ir kuris yra tikėjimo dalykas. Šiam pastarajam žinojimui vėliau ir buvo pradėtas taikyti aksiologijos terminas.

Nesutarimas, kuris jau anksčiau ėmė ryškėti tarp filosofijos ir gamtotyros, Kanto yra galutinai įteisintas. Filosofijos ir mokslo keliai

išskiriami. Nors pagrindinis Kanto kriticizmo tikslas buvo mokslo galimybių nustatymas, Kantą vis dėlto domino tai, ką jis paliko už mokslo galimybių ribos. Peržengti ją galinti tiktai filosofija, ir tai tik labai savitu būdu. Praktinis protas esąs pranašesnis už teorinį ir tuo, kad jis randa kelią į sritį, kuri mokslui yra uždaryta — „daiktų savyje“ sritis, ir tuo, kad ši pastaroji yra aukštesnė, tikresnė, vertingesnė, negu ta sritis, kuria priverstas tenkintis mokslas, — reiškinių sritis.

Programos, kurią moksliniam pažinimui nubrėžė šviečiamoji filosofija, fone Kanto kriticizmas negalėjo neatrodyti niūrus. Tikėjimą racionalia pasaulio sąranga Kantas atmetė kaip neturintį pamato. Proto galimybės visose srityse pasirodė esančios labai ribotos. Pasaulio esmė Kantui liko neįžvelgiama ir iracionali, ir nors proto pastangomis buvo jame atsekta tam tikra tvarka, ji lietė daugiau patį protą, negu pasaulį. Dar XVII a. filosofijai būdinga būties ir mąstymo tapatumo prielaida dabar pakeičiama jų priešingumo prielaida. Mokslas iš prigimties esąs racionalus, nes jis sistemina empirinę medžiagą, bet to paties negalime pasakyti apie būtį. Filosofiją domina tokie klausimai, kuriems mokslas esąs abejingas: žmogaus gyvenimo prasmė, ją sąlygojančios kultūros vertybės ir pan. Šie klausimai esą susiję su pačia būtimi, kuriai priklauso ir žmogus, todėl filosofija, nieko nesitikėdama iš mokslo, turinti sukurti savus būties pažinimo metodus.

Šią naują filosofijos ir mokslo (tapatinamo su gamtotyra) santykį galima pavadinti abipusiu nusivylimu. Mokslas prarado pasitikėjimą filosofija, nepajėgusia pagrįsti bendrų pasaulio pažinimo principų, kuriais galėtų remtis bet koks specialus tyrimas. Filosofija, savo ruožtu, konstatavo, kad mokslas bejėgis spręsti problemas, turinčias žmogui pirmaeilę svarbą. Aksiologija ir tapo filosofijai ta arena, kurioje ji tikėjosi įrodyti savo teisę egzistuoti.

Kanto sužadintas siekimas ieškoti kelio į vidinę būties esmę pasisklido labai įvairiomis kryptimis. Pagrindinėms šio vystymosi tendencijoms suvokti svarbiausios yra dvi tarpusavyje gana antagonistinės srovės — vadinamoji gyvenimo filosofija ir neokantininkų Badeno mokykla. Abi šios srovės rėmėsi Kanto filosofija, tačiau skirtingais jos motyvais.

Vadinamoji gyvenimo filosofija — labai margas konglomeratas, vienijamas tik kai kurių bendrų idėjų. Šios filosofijos atstovai, sekdami Kantu, mokslo sričiai priskiriamus reiškinius laiko tik daiktų lukštu, slypiančiu jų esmę. Pastarąją išžvelgti galinti filosofija. Bet į šį tikslą, gyvenimo filosofijos požiūriu, neveda diskursyvinis, griežtai logiško protavimo kelias. Gyvenimo esmė galinti būti išžvelgta tik betarpiškai per vidinį žmogaus išgyvenimą. Būtent čia ir atsiskleidžia vienas iš didžiausių šios filosofijos prieštaravimų. Nepasitikėdama diskursyvinio protavimu ir apeliuodama į betarpišką žinojimą, gyvenimo filosofija vis dėlto postuluoja vienokią ar kitokią pasaulio esmę, kuri jokių būdu negali būti laikoma betarpiškai duota. Taigi ši filosofija toli gražu neatsisako polinkio kurti metafizinio pobūdžio konstrukcijas. Tokie

prieštaravimai ryškūs, pavyzdžiui, A. Šopenhauerio ir F. Ničės filosofijoje.

Naujuoju metodu, kurio dėka žmogus išvelgia iracionalią pasaulio esmę, gyvenimo filosofija laiko intuiciją. Apie intuiciją, kaip pažinimo metodą, filosofijoje buvo kalbama ir anksčiau. Šis metodas buvo pagrįstas R. Dekarto ir B. Spinozos, taip pat pokantinių vokiečių idealistų. Tačiau jie intuiciją traktavo racionalistiškai — kaip proto sugebėjimą atskleisti savaime akivaizdžias tiesas. Gyvenimo filosofijos atstovai intuiciją jau supranta visiškai kitaip. Dabar tai yra betarpiškas išvelgimas iracionalios pasaulio esmės, kuri žmogui atsiskleidžia tik per jo vidinius išgyvenimus. Pažinimas turįs orientuotis ne į tikrovės objektų apibrėžimus, o į tai, ką mes jaučiame, betarpiškai juos išgyvendami.

Gyvenimo filosofams Kantas yra per daug racionalistiškas. Juk privalėjimo sferą, šią vertybių karalystę, jis pajungia praktiniam protui, taigi vis dėlto protui, ir todėl negali atrasti joje jokio materialaus turinio. Protas žmogaus elgesiui pasiūlo formalų dėsnį, kuriuo remdamasi valia jau konkrečiai nustato, kas yra privalu. Gyvenimo filosofijos požiūriu, tokia žmogaus egzistavimo vertybinio turinio samprata dėl savo formalaus pobūdžio yra tuščia ir duoda tik abstrakčią schemą. Kantas pernelyg supaprastinęs žmogaus dvasios struktūrą, nes išskiria joje tik jutimingumą ir protą. O iš tikrųjų svarbiausias dalykas esąs dvasios emocionalumas, ir būtent su šia ypatybe turįs būti susietas gyvenimo vertybinio turinio apibrėžimas. Tokia linkme vertybių teoriją vysto fenomenologinė mokykla. Remdamasis E. Huserlio esmės žiūros (*Wesensschau*) metodu, M. Šeleris kuria vadinamąją materialinę etiką, kurią priešpastato Kanto formaliajai etikai. Pagal jį, etika turi remtis emocionaliais aktais kaip fenomenais, kurių vertingumas betarpiškai išvelgiamas. Intuicija tiesiog „pastebi“ fenomenų esmę, kuri atsiskleidžianti mums ne loginių samprotavimų keliu, o kaip tam tikras praregėjimas, kaip staigus išpūdis. Tokie emocionalumo fenomenai negali būti paaiškinti nei remiantis išoriniais objektais, nei mūsų sąmonės būsenomis. Todėl jiems tenka pripažinti savarankišką idealią būtį.

Visose gyvenimo filosofijos pakraipose galima pastebėti bendrą tendenciją — siekimą išsilaisvinti iš teorijos jungo. Ši tendencija kilo kaip reakcija prieš gamtamokslinio mąstymo pretendavimą būti universaliu visų žmogaus gyvenimo problemų sprendimo metodu. Kaip pasirodė iš tikrųjų, šis mąstymas negali ne tik spręsti, bet netgi aptikti tų problemų, kurios susijusios su žmogaus elgesiu ir jo gyvenimo prasme. Visa tai negalėjo neatsiliepti gnoseologijos principų raidai. Vienas iš klasikinės vokiečių filosofijos rezultatų buvo išvada, kad pažinimas gali būti racionaliai suprastas tik traktuojant jį kaip veiklą. Bet dėl to atsirado nelauktų pasekmių. Kadangi teko skaitytis su tuo, jog žmogaus veikla yra tikslinga, gnoseologijoje neišvengiamai atsiradavo toks „likutis“, kurio ji nemokėjo pagrįsti. Ryšium su tuo galutinių pažinimo atramos taškų buvo pradėta ieškoti kitur. Pasirodė, kad pažinimas stūkso ant

žmogaus veiklos tikslų, kurių turinys atsitiktinis ir todėl priešiškas teorijai. Gamtamokslinis mąstymas orientavosi į tokį pasaulį, koks jis iš tikrųjų yra. Teleologinis požiūris, pagal kurį viskas pasaulyje yra iš anksto duoto tikslo įgyvendinimas, šiuo atveju atrodė ne tik klaidingas, bet ir pasibaisėtinas. Kerštas už tokį moksliskumą buvo gamtamokslinio mąstymo jį patį griauianti prielaida, kad pažinimo vystymasis ir jo kryptis yra apspręsti kažkokios slaptos žmogaus dvasios jėgos. Ir veltui gamtamokslinis mąstymas mėgino šią prielaidą ignoruoti. Klasikinės vokiečių filosofijos nuopelnas ir buvo tas, kad ji suvokė šią prielaidą ir ėmėsi ieškoti jai vietos pačioje gnoseologijoje. Teleologinis požiūris pamažu vėl pradeda atgauti savo teises.

Bendrus pažinimo principus mėgina pagrįsti ir gyvenimo filosofija. Ji atsigręžia į vidinį žmogaus pasaulį ir mato jame filosofijos išeities tašką. Vidiniu žmogaus pasauliu laikoma tai, ką žmogus betarpiškai išgyvena. Gnoseologijos požiūriu, tai ir esą pirminiai „duomenys“. Ir tai ne teorijos statybinė medžiaga, o pats žinojimas. Teorija tokio žinojimo negali padaryti aiškesniu, greičiau jį nuveda į šalį, paslėpdama po dirbtinėmis savo konstrukcijomis. Bet kokia teorija panaikinti žmogaus išgyvenimų savitumą ir tikrą žmogaus gyvenimą pakeičianti jo surogatu. Gyvenimas esąs toks, koks jis mums betarpiškai duotas².

Tačiau be teorijos neįmanoma ir pati filosofija, taigi ir gyvenimo filosofija. Betarpiškas išgyvenimas ir jo interpretavimas — skirtingi dalykai. Todėl ir gyvenimo filosofija turi postuluoti vienokią ar kitokią metafizinę žmogaus esmę, kad po to būtų galima ją užčiuopti betarpiško išgyvenimo sraute. Tokie postulatai gyvenimo filosofijoje pakeičia teoriją, kuriai dabar pripažįstama tik taikomoji reikšmė. Žmogaus esmė siejama ne su protu, o su valia, galinčia sukelti bet ką. Daugiausia gi, ką gali teorija, — tai siūlyti žmogui išskylančių problemų sprendimą. Todėl teorija esanti tik priemonė, o tikslas išeinąs už jos ribų ir priklausantis iracionaliai žmogaus esmei. Mokslas negalės nustatyti žmogaus elgesio linkmės. Dar daugiau, kadangi mokslas yra tik veiklos priemonė, jis neturįs objektyvios reikšmės. Mąstymo vieningumą apsprendžia ne jo atitikimas tikrovei, o jo efektyvumas vykdant tikslus. Ryžtinga valia gali pasiekti bet kokią tikslą, nes priemonės visada galima surasti. Tiesa tokiais atvejais imama kaip vertybė. Gyvenimo filosofijoje toks požiūris išskyla įvairiais variantais ir logiškai užbaigiamas pragmatizme.

Iš gyvenimo filosofijai būdingos gnoseologijos tiesiogiai kyla jos vertybių teorija. Pastaroji, sekant Kantu, paprastai suvokiama kaip etikos teorija, nes jos uždavinys — atsakyti į klausimą, kaip žmogus turi elgtis. Vertybių teorija gyvenimo filosofijoje užima labai svarbią

² Gyvenimo filosofijos požiūriu į pažinimą artimas yra estetinis tikrovės suvokimas, todėl ši filosofija turėjo savo atstovų ir iš meno kūrėjų tarpo. Žymiausias iš jų — J. V. Gėtė, kurio savitoje filosofijoje ginamas vientisas, į įvairias formas nesuskaidytas pasaulio pažinimas. Gėtės požiūriu, grynai teorinis mąstymas yra mažai efektyvus, nes jis neužčiuopia gyvenimo esmės. Mokslas, teorijos bejėgiškumą gyvenimui Gėtė dažnai pabrėžia ir savo poetiniuose kūriniuose.

vieta, kadangi ji mėgina nustatyti žmogaus gyvenimo tikslus, taigi turi reikalą su sritimi, kur mokslas bejėgis. Bet kaip galima nustatyti gyvenimo tikslus, jeigu bet koks jų apibrėžimas vėl neišvengiamai stumia į teorijos glėbį, iš kurios išsivaduoti reikalauja gyvenimo filosofija? Todėl nenuostabu, kad jos pasiūlyta programa yra daugiau negatyvi. Išeities tašku imamas konfliktas, nuolat kylantis žmoguje tarp jo vaizdinių, jausmų, polinkių, iš vienos pusės, ir proto, mąstymo,— iš kitos. Reflektyvus mąstymas visada pašalina išgyvenimo betarpiškumą ir todėl atima iš gyvenimo pilnakraujiškumą. Visos taisyklės, kurios žmogaus elgesį įstato į tam tikrus rėmus, tiktai nuskurdina gyvenimą. Gyvenimas vertingas pats savaime.

Principai, kuriais remdamasi gyvenimo filosofija kuria savo vertybių teoriją, yra ginčijami Badeno mokyklos neokantininkų (V. Vindelbando, H. Rikerto), bet ginčijami sutinkant su kai kuriomis labai svarbiomis pačios gyvenimo filosofijos prielaidomis. Ši mokykla irgi remiasi išgyvenimo ir samprotavimo, suvokimo ir mąstymo konfliktu atskirame žmoguje, tačiau iš šitų pradų, paverstų filosofijos principais, pirmenybę ji teikia pastarajam. Filosofija čia besąlygiškai pripažįstama teorija, ir atrodo, kad tuo pašalinamas filosofijos ir mokslo priešiškusumas. Tačiau pats mokslas interpretuojamas kantine prasme — kaip apriorinių sąmonės formų taikymas patyrimo duomenims. Dėl to atsiranda tas pats teorijos ir gyvenimo, mąstymo ir akivaizdumo priešpastatymas, kuriuo rėmėsi gyvenimo filosofija. Tačiau jei pastaroji mėgino pagrįsti specialų filosofijos metodą žmogui betarpiškai duotai gyvenimo esmei išvelgti ir tuo priešpastatė filosofiją mokslui, tai Badeno mokyklos atstovai laiko tokį uždavinį apskritai neišsprendžiamu ir tuo priešpastato filosofiją gyvenimui. Jų požiūriu, realu yra tik tai, kas betarpiškai išgyvenama, bet šitai yra nepažinū. Pačiame termine „intuityvus pažinimas“ slypi prieštaravimas: suvokimas ir akivaizdumas yra intuityvūs tiek, kiek jie nėra apsunkinti loginės refleksijos, bet tada tai nėra pažinimas. Kai prasideda pažinimas, išnyksta intuitycijai būdingas įspūdis betarpiškumas. Filosofija negalinti nebūti teoriniu mąstymu, nes priešingu atveju ji pati save panaikina. Jos mąstymo objektas yra gyvenimas. Bet mąstyti gyvenimą — vadinasi, tolti nuo jo. Žinoma, turinį pažinimui duodąs gyvenimas, bet pastarasis pažinimui visada esąs anonimas. Tik prijungus prie šio turinio formalų momentą, galima kalbėti apie pažinimą, bet tada turinys pasikeičia mums nežinomu būdu. Šita neišaiškinama suvokimo ir mąstymo, turinio ir formos nesantarvė yra paskutinis Badeno mokyklos neokantininkų filosofijos žodis.

Taigi Badeno mokykla tarytum reabilituoja teoriją. Bet koks pažinimas, tuo pačiu ir filosofija, laikomi teorija. Vis dėlto ir čia specialiujų mokslų bei filosofijos keliai išsiskiria. Specialieji mokslai turį reikalo su būtimi. Remdamiesi empirine medžiaga, jie kuria savo sąvokas (tiesa, gamtos ir kultūros mokslai daro tai skirtingai). O filosofijos uždavinys — kitoks. Mokslo specializacijos sąlygomis nėra prasmės

reikalauti iš jos to, ką ji duodavo anksčiau,— pasaulio teorinio paveiklo, kurį galima gauti sumuojant atskirų mokslų rezultatus. Filosofijos paskirtis — mąstyti apie amžinas ir neišnykstančias vertybes, išskylančias virš nepastovių laiko interesų. Todėl filosofija įveda į kitą pasaulio sferą — privalėjimo sferą, ji esanti mokslas apie visuotinai privalomas vertybes. Visuotinis šių vertybių reikšmingumas turįs ne realų, o idealų pamatą. Filosofija vertybių negali pagrįsti, remdamasi realiu, empiriškai duotu pasauliu. Jos nedomina, kokios normos labiausiai paplitusios arba visuotinai pripažintos. Filosofijos reikalas — tik idealus vertybių turinys, kurio negalima atrasti tikrovėje. Todėl ji išeina už tikrovės ribų — į idealaus privalėjimo sritį. Vertybės duodančios mums tą idealų mastelį, kuris apsprendžia mūsų santykį su tikrove. Jeigu vertybės pasaulyje nerealizuotos, tai tuo blogiau pasauliui. Tam tikra prasme tarp realybės ir vertybių esama atvirkščiai proporcingo santykio: kuo rečiau sutinkamas koks nors reiškinys, tuo didesnę vertę jis gali turėti. Bet apskritai realybė ir vertybė viena nuo kitos nepriklauso.

Iš tokios vertybių sampratos kyla teisėtas klausimas: ar filosofija gali būti teorija, jei savo objektui pagrįsti neranda jokios empirinės medžiagos? Tai prieštarauja net ir Kanto duotam teorinio pažinimo apibūdinimui. Pagal Kantą, apriorinės sampročio formos neturiningos, o praktinio proto imperatyvai neturi teorinio statuso. Badeno filosofai nutolsta nuo savo mokytojo, pirma, tuo, kad praktinio proto principams pripažįsta teorinį statusą, antra, kad idealioms privalėjimo normoms priskiria tam tikrą turinį. Bet kaip tą turinį galima surasti? Jų požiūriu, šis turinys betarpiškai atrandamas prote kaip normos, turinčios būtiną ir visuotinę reikšmę. Tačiau tada vėl grįžtama prie intuityvaus pažinimo, prieš kurį ši filosofija kovoja. Ta aplinkybė, kad intucija siejama ne su betarpišku fenomenų išvėlgimu, o su protui duotomis bet kokios teorijos prielaidomis, šiuo atveju nedaug ką bepakeičia. Ir vienu, ir kitu atveju filosofija atranda tai, ko negalima teoriškai paaiškinti.

Čia nėra prasmės toliau sekti filosofijos raidos šia linkme peripečių. Nurodytos tendencijos šiuolaikinėje nemarksistinėje filosofijoje ne tikrai išlieka, bet kai kuriais atvejais net sustiprėja. Jei ne vieninteliu, tai bent vienu iš svarbiausių filosofijos uždavinių laikomas sukūrimas specialių metodų, kurie nutrauktų bet kokius ryšius su įprastiniais mokslinio pažinimo metodais. Aksiologija, kuri imasi tokį uždavinį spręsti, įgyja tradicinio teorinio pažinimo ir filosofijos, laikančios save organiškai jo dalimi, priešybės prasmę. Aksiologijos problematikos esama visose pagrindinėse šiuolaikinės nemarksistinės filosofijos atmainose.

Koks yra marksizmo filosofijos santykis su aksiologija? Į šį klausimą negalima atsakyti, paprastai neigiant filosofijos raidos tendencijas, iš kurių išaugo aksiologija. Nėra prasmės apskritai neigti aksiologijos iškeltų problemų reikšmingumo. Daug svarbiau išskirti filosofijos raidai svarbius aspektus ir analizuoti juos marksizmo metodologijos požiūriu.

K. Marksas yra pastebėjęs, kad pasaulinė istorija neturi kito metodo, kaip į senus klausimus atsakyti naujais klausimais. Pagal tokį požiūrį filosofijos istorija yra ne besikeičiantys atsakymai į vis tuos pačius klausimus, o vienas kitą keičiantys klausimai. Jei filosofijoje taip ir nesurandamas atsakymas į tam tikrą klausimą, vadinasi, pats klausimas yra neteisingai suformuluotas³. Gerai suformuluotame klausime jau potencialiai esama jo sprendimo. Tai pasakytina ir apie aksiologiją. Jos ištakose glūdi tikros problemos, tačiau pastarųjų sprendimas šiuolaikinėje buržuazinėje filosofijoje (daugiausia dėl socialinių priešasčių) sukėlė daug tuščių svarstymų. Todėl marksizmo filosofijai yra svetima aksiologijos problema ta savo forma, kurią yra įgijusi įvairiose šiuolaikinės nemarksistinės filosofijos atmainose. Marksizmo filosofijos ir aksiologijos keliai išsiskiria anksčiau, negu aksiologijos problema tapo neišsprendžiama antinomija, iš kurios neįmanoma iššokti, nepadarius teorijoje savotiško salto mortale. Marksizmo metodologija yra davusi aksiologijos problemos sprendimo principus anksčiau, negu ta problema filosofijoje įgavo savarankišką reikšmę.

Aksiologija apie teorinio pažinimo galimybes ir ribas sprendžia, remdamasi prielaida, kad pažinimo subjektas yra atskiras individas. Tačiau šita prielaida neatlaiko kritikos. Pagal tokį išeities tašką negalima net apibrėžti teorijos. Teorija šiuo atveju apibrėžiama priešpastatant ją patyrimo turiniui. Atskiras žmogus čia tampa arena dramos, kur susiduria pojūčiai ir mąstymas, vaizdiniai ir idėjos, empirija ir teorija. Bet kaip galima išskirti šias priešybes? Aksiologija čia negali pasiūlyti jokio kriterijaus. Pagaliau tokio kriterijaus šiuo atveju ir nesama. Juk bet koks išgyvenimas yra mąstomas ir bet kokia mintis išgyvenama. Remiantis minėta prielaida, teorijos neįmanoma atskirti nuo empirijos, nes ta prielaida įstumia filosofiją į slidų psychologizmo kelią, kur ir vaizdiniai, ir mintys vienodai įgyja psichologinių faktų reikšmę. Šitą pavojų juto ir pati aksiologija, todėl joje psichologizmo mėginama išvengti interpretuojant betarpiškai duotą sąmonės turinį ne kaip jutiminį patyrimą, o kaip tikrą žinojimą. Tačiau tada pastarąjį nėra prasmės priešpastatyti teorijai, ir todėl pati problema pasirodo esanti netikra.

Polinkis nagrinėti atskiro individo sąmonę, jo pažintinę galią ir sugebėjimus yra, matyt, pagrindinė aksiologinio mąstymo mįslė. Pažinimas negali apsieiti be principų, sąvokų, dėsnių, toli išeinančių už individualaus patyrimo ribų ir turinčių jam apriorinę reikšmę. Ir vis dėlto tai yra individo sąmonės turinys, įgyjamas kaip tam tikras išgyvenimas. Individualios sąmonės atžvilgiu toks žinojimas yra betarpiškas ir gali būti laikomas neteoriniu, bet tai nereiškia, kad jis yra toks apskritai.

³ „Mokėjimas kelti protingus klausimus jau yra svarbus ir būtinas proto arba išvalgumo požymis. Jei klausimas pats savaime beprasmiškas ir reikalauja nereikalingų atsakymų, tai, be gėdos klausiančiajam, jis turi kartais dar tą trūkumą, kad paskatina neapdairų klausytoją absurdiškai atsakinėti ir sukelia juokingą vaizdą: vienas melžia ožį, o kitas laiko po juo rėtį“ (Кант И. Соч., т. 3, М., 1964, с. 159).

Žinoma, filosofija gali priimti ir tokias išeities pozicijas, bet tada susidaro išpūdis, kad ji sąmoningai ieško sunkių ir, svarbiausia, neefektyvių kelių, nes, užuot mėginusi aiškinti vertybių prigimtį, ji pasitenkina paprastu jų fiksavimu. Iš čia ir kyla transcendentalinė vertybių sritis bei jų esmės betarpiškos žiūros metodas.

Marxizmo metodologijos požiūriu, vaizduotės ir mąstymo, kaip dviejų vienaarūšių pažintinių žmogaus sugebėjimų, priešpastatymas yra klaidingas. Kaip žinoma, iš šio priešpastatymo vokiečių filosofijoje išsiskyrė dvi priešingos — A. Šopenhauerio ir G. Hegelio — linijos. Tačiau šiame ginče Hegelį būtų sunku laikyti visiškai vienašališku. Jo įžvalgumas pasireiškia tuo, kad jis vaizdinio ir idėjos jau nelaiko tos pačios plotmės dalykais, todėl apskritai mato išeitį iš tos alternatyvos, kuri vėliau taip toli nuvedė aksiologiją. Hegelis žymiai giliau interpretuoja mąstymo, taigi ir teorinio pažinimo, prigimtį. Jo požiūriu, mąstymas remiasi jutimais, norais, valia, apskritai vaizdiniais, bet tai nereiškia, kad jis tiktai perdirba juos, atimdamas iš jų betarpiškumą. Šitas priešingumas yra labai sąlygiškas, nes galima teigti, kad vaizduotė ir mąstymas yra vienas ir tas pats dalykas. Ne tik mąstymas remiasi vaizdiniais, pastarųjų turinys irgi susidaro ne be mąstymo pagalbos. Todėl pereiti nuo vaizdinių prie mąstymo visiškai nereiškia betarpišką žinojimą padaryti tarpišku. Betarpiškas žinojimas nepastebi reflektyvios savo turinio prigimties, nes jis nagrinėja jį tik kaip psichologinį fenomeną. Žmogaus sąmonėje betarpiško žinojimo formą turi daugybė bendrų požiūrių ir principų, atsiradusių kaip sudėtingų samprotavimų rezultatas. Kadangi filosofija susieta su mąstymu, tai ji tą turinį, kuris sąmonėje pasirodo labai įvairiomis formomis, turi nagrinėti kaip mąstymo turinį. Šiuo atveju filosofijai negali imponuoti priešingumas tarp vaizdinių ir idėjų; mąstymą ji turi laikyti ne svetimo turinio apdorėjimu, o savo turinio vystymu. Toks mąstymas jau nesiremia išorinėmis prielaidomis, o yra savarankiška ir laisva stichija. Sąmonei, kai ji reiškiasi įvairiomis psichologinių fenomenų formomis, negali būti priskirtas laisvės požymis, nes šioje srityje viešpatuoja ne būtinumas, o atsitiktinumas. Filosofija turi pakilti virš psichologinių fenomenų nagrinėjimo, nes tik mąstymo srityje ji gali pasiekti tiesą, kuri yra jos prasmė. Tačiau įžengti į grynojo mąstymo sritį filosofija gali tik interpretuodama žmogų kaip giminės, kaip žmonijos atstovą. Tiesa, pastaroji išvada Hegelio išreiškta labai mistiškai, nes jis žmoniją ir jos istoriją ištirpdo pasaulinėje dvasioje, kuri jo filosofijoje yra ir pažinimo subjektas, ir pažinimo objektas. Taigi Hegelio filosofijoje jau iš dalies matyti kelias, kuriuo filosofija, kaip teorinė disciplina, gali patekti į idealų vertybių pasaulį, į kurį aksiologija leidžia filosofijai įžengti tik atėmusi iš jos teorinės disciplinos, mokslo statusą. Tačiau Kanto apriorines pažinimo formas Hegelis paverčia turtingomis loginės idėjos vystymosi formomis.

Toks naujas požiūris į teorinio pažinimo prigimtį buvo viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių Marksas teikė pirmenybę Hegelio lini-

jai, laikydamas Šopenhauerio liniją iš esmės įveikta. Tolesnei filosofijos pažangai tuo metu svarbiausias uždavinys buvo būtent Hegelio filosofijos kritika. Hegelis — racionalistas iki kaulo smegenų, ir kaip tik todėl jo filosofijoje racionalizmas atskleidžia ir savo silpnąsias puses. Hegelio požiūriu, pasaulis pažįstamas, ir pažįstamas iki galo todėl, kad iš prigimties yra logiškas. Gamta yra tik loginė idėjos kitabūtis, todėl ji toje idėjoje išnyksta. Per pasaulinę istoriją loginė idėja pasiekia savimone, t. y. pati atranda savo turinį. Tačiau kai šitas Hegelio filosofijos ratas užsidaro, išryškėja pagrindinis bet kokio racionalizmo prieštaravimas. Dėdamas lygybės ženklą tarp būties ir mąstymo, racionalizmas tylomis remiasi prielaida, kad pasaulis jau yra pažintas, ir filosofijos reikalas — tik sisteminti tas žinias. Tokios rūšies filosofijos sistemos nepalieka vietos istoriškai naujam patyrimo turiniui, todėl pastarasis turi joms griaujamąjį poveikį. Naujai sukaupti patyrimo duomenys racionalizmui visada yra iracionalus likutis, su kuriuo jis niekaip negali susidoroti. Kai Fojerbachas apvertė Hegelio panlogizmą aukštyne kojomis, paskelbdamas dvasią gamtos kitabūčiu, tai vokiečių idealizmas visa tai suprato kaip aiškiausią iracionalizmo pasireiškimą. Ir idealizmas šiuo atveju nebuvo visiškai neteisingas, nes, laikydamas gamtą kažkuo daugiau negu dvasia, antropologinis materializmas vis dėlto negali paaiškinti, kas yra šitas „daugiau“ ir kaip jis gali pavirsti dvasia.

Marksiui jau nėra būdingas polinkis į universalias filosofines sistemas, kuris slegia vokiečių idealizmą. Jo požiūriu, kurti visaapimančias filosofines sistemas, kurios sujungtų visą turimą žinojamą, yra beprasmiška. Priešingu atveju filosofija priena tokių abstrahavimo lygmenų, kurie stumia ją į pačios blogiausios metafizikos glėbį. Teorinių sistemų kūrimas yra diskretinio pobūdžio, jis vyksta labai įvairiais lygmenimis, kuriuos apsprendžia mokslo specializacija ir konkretūs tyrimo uždaviniai. Dėl savo diskretinio pobūdžio teorinis pažinimas gali vystytis pačiomis įvairiausiomis kryptimis ir yra iš esmės neribotas. Šiuo atveju ir filosofija suranda savo vietą teoriniame pažinime kaip organiška jo dalis. Neužbėgdama už akių specialiųjų mokslų išvadoms ir nesumuodama jų rezultatų, ji laiko savo paskirtimi ieškoti bendrųjų pasaulio teorinio pažinimo principų, o tai ir leidžia jai pretenduoti į bet kokio mokslinio tyrimo metodologijos vaidmenį.

Kai teorinis pažinimas taip interpretuojamas, jis negali būti laikomas savarankišku ir uždaru. Už teorijos ribų pasilieka jėgos, kurios ją išjudina ir nukreipia. Ar yra jos iracionalus likutis, kuris įsibrauna į teoriją per vidinį žmogaus pasaulį kaip įvairūs išgyvenimai, betarpiški duomenys, kaip pats gyvenimas? Markso požiūriu, toks atribojimas negali paaiškinti teorijos prigimties, todėl Marksas teoriją priešpastato ne individualiam patyrimui, o visuomeninei istorinei praktikai. Pastaroji suprantama plačiausia prasme — kaip jutiminė daiktinė žmonių veikla, kaip pasaulio keitimas ir pertvarkymas, kaip jo sužmoginimas. Todėl marksizmo filosofijos požiūriu, pasaulį žmonės pažįsta tik pagal tą pėdsaką, kurį pasaulyje palieka jų praktinė veikla. Pasaulis

žmogui yra neribotos jo praktinio pertvarkymo galimybės, kurios tam tikrą apibrėžtumą įgyja tiktai sudaiktintos praktinės veiklos požiūriu. Šio visuomeninio istorinio praktikos proceso antroji pusė ir yra teorinis pasaulio pažinimas. Tačiau visuomeninė istorinė praktika yra tik bendras marksizmo gnoseologijos principas, kuris pagrindžia jos materialistinį kryptingumą, bet nepritaikomas vienai ar kitai mokslo teorijai. Visuomeninė istorinė praktika yra vientisa, o tai apsprendžia ir teorinio pažinimo vientisumą. Šiuo požiūriu teorinis pažinimas jau nelaikytinas diskretišku, jis greičiau uždaras ir reiškiasi kaip įvairių mokslo teorijų sąveika.

Marksizmo filosofijai iracionalizmas yra svetimas. Jos požiūriu, tai, kas pasilieka už teorijos ir vis dėlto ją apsprendžia, nėra atskiro individo išorinis ar vidinis patyrimas. Individualus patyrimas negali būti teorinio mąstymo pamatas, nes jis yra atsitiktinis ir savavališkas. Tuo tarpu visuomeninės istorinės praktikos principas leidžia paaiškinti, kaip jutimingumas įgyja būtinumo ir visuotinumą formą ir tampa statybine medžiaga mokslui.

Taigi, ar turi teorinis pasaulio pažinimas, marksizmo metodologijos požiūriu, vertybių aspektą? Jau vien tai, kad pažinimas gali būti racionaliai suprastas tik kaip veikla, yra teigiamas atsakymas į šį klausimą. Bet kokia veikla yra tikslinga, taigi remiasi tam tikromis prielaidomis. Teorinėje veikloje tai yra visų pirma ta problema, kuri turi būti sprendžiama. Per tarpines grandis ji visada yra susijusi su visuomenine praktika ir būtent todėl turi vertybės reikšmę. Taigi vertybė šiuo atveju yra tai, kas yra už teorinės sistemos kaip jos konstravimo principas. Bet tai neduoda pagrindo sieti šią vertybę nei su intuityviai suvokiamu betarpiškų išgyvenimų pasauliu, nei su transcendentine privalėjimo sritimi. Vertybė visada gali būti racionaliai paaiškinta teorinėje sistemoje, kuri atstato jos ryšį su praktinės veiklos sąlygomis.

Aksiologijos problematika filosofijoje išsiskyrė, atskleidus principinį neatitikimą tarp mokslinio pažinimo galimybių ir jo uždavinių. Abi šio prieštaravimo pusės, kurių susikirtimo taške ir pasirodė aksiologija, kilo iš filosofijos realios raidos, tačiau iš skirtingų ir net priešingų jos tendencijų. Iš vienos pusės, interpretuojant mokslą, filosofijos istorijoje ryški apribojimo, siaurinio linkmė. Jei antikoje mokslas buvo tapatinamas su filosofija, tai naujaisiais laikais jis pradėtas tapatinti su gamtotyra. Tokį poslinkį visų pirma apsprendė ta aplinkybė, kad gamtos mokslai dėl susiklosčiusių istorinių sąlygų galėjo susiformuoti tik kovodami su viduramžių teologija, scholastika, tik atmesdami metafizikos problemas ir teologinį požiūrį į pasaulį. Iš čia ir kilo filosofijoje įteisintas mokslo siejimas su empirika, reiškiniais, esamybės sritimi, pagaliau — scientistinė filosofijos orientacija. Tačiau kiekviena vienašališka koncepcija pati sukuria savęs neigimo elementus. Šiuo atveju realistinis pažinimo subjekto interpretavimas suponavo spiritualistinį pažinimo subjekto interpretavimą, konkretus gamtos procesų aiškinimas — abstrakčią žmogaus sampratą.

Iš kitos pusės, visiškai nepasiteisino nuo pat naujųjų amžių aušros besireiškianti viltis, kad, išaiškinus mokslo, jo objekto bei metodų prigimtį, pažinime savaime išnyks tuščios ir beprasmiškos problemos, mokslas nustos vaikytis chimėrų ir nukreips savo žvilgsnį į realius daiktus bei reiškinius. Metafizinės problemos, kurios griežto ir tikslaus mokslo požiūriu atrodė neturinčios teisės egzistuoti, pasirodė esančios ne tik labai gajos, bet ir turinčios vidinę savo vystymosi ir plėtojimosi logiką. Prie tokių problemų filosofija vėl grįžo (nors, tiesą sakant, ji niekada nebuvo jų visiškai išsižadėjusi), bet galėjo tai padaryti tik priešpastatydama save moksliniam, tiksliau — gamtamoksliniam, pažinimui. Savo pastangas ji nukreipė į pažinimo subjektą, į žmogų, jo veiklą ir elgesį, ir būtent čia išryškėjo tas vertybių pasaulis, kuris, gamtamokslinio mąstymo požiūriu, yra visiškai neįmanomas. Filosofijai vertybių tikrumas tarytum ir nekėlė abejonių, tačiau moksle nusistovėjusių kriterijų požiūriu jų tikrumo nebuvo galima patvirtinti. Į filosofiją ateina kompromiso dvasia: filosofija siekia duoti kažką daugiau, negu pajėgia mokslas, bet vis dėlto mokslo rezultatų tikrumą ji laiko sau nepasiekiamu idealu.

Markso sukurta metodologija pašalina šituos prieštaravimus tarytum perkirdama Gordijaus mazgą. Ji atkreipia dėmesį į visuomenę bei jos istoriją ir išlukštėna iš jų realų žmogų. Ryšium su tuo ir gnoseologijoje pažinimo subjektas nustoja buvęs abstraktus, kurį galima tapatinti su dvasia apskritai, su mąstymu, sąmone, o suprantamas kaip žmonija jos istoriniame vystymesi. Žinoma, gnoseologija pagal savo paskirtį negali analizuoti žmonių socialinės būties bei jos poveikio pažinimui. Tačiau ji gali ir turi (ir tai yra principinė marksizmo gnoseologijos pozicija) neišleisti iš akių konkretaus istorinio žmogaus, pripažindama paties jos tyrimo metodologinio lygmens apspręstą rezultatų sąlygiškumą, kurį ji gali įveikti tik pagrįsdama specialesnių tyrimų būtinumą ir juos nukreipdama. Marksizmo gnoseologija savo išieties tašku ir laiko pažinimo praktinio sąlygotumo, žmogaus ir jo sąmonės visuomeninės prigimties principus, pagal kuriuos, pirma, mokslinis pažinimas negali būti apribotas kokiais nors rémais ir, antra, jo rezultatai yra labai sąlygiški, nes jie neturi savarankiškos reikšmės ir gali būti matuojami tik visuomeninės istorinės praktikos masteliu. Šie gnoseologijos principai remiasi už gnoseologijos ribų išeinančio marksistinio socialinės struktūros tyrimo rezultatais. Tuo pasireiškia organiškas marksizmo filosofijos ir jo socialinės teorijos ryšys.

Pastaroji aplinkybė labai svarbi marksizmo filosofijos požiūriui į vertybių problemą apibrėžti. Marksizmo filosofija pati nekuria ir nevysto vertybių teorijos. Ji tik pagrindžia vertybinį požiūrį į pasaulį ir nustato jo vietą pažinimo struktūroje, tuo pačiu formuluodama principus, kuriais turi remtis pats vertybių, jų prigimties ir esmės tyrimas, taigi vertybių teorija. Tačiau pastaroji jau priklauso socialinės metodologijos sričiai, nes vertybės, kaip ryškiausi žmogaus visuomeniškumo fenomenai, gali būti moksliskai tiriamos tik įvairiais teoriniais lygmenimis rekonstruo-

jant jų ryšį su socialinėmis struktūromis. Todėl marksizmo metodologija yra visų mėginimų grynai filosofiskai spręsti vertybių problemą opozicijoje.

Taigi marksizmo filosofija nurodo teoriniam pažinimui kelią į, aksiologijos požiūriu, paslaptinę vertybių pasaulį. Tai kartu apsprendžia jos santykį su tais specialiais vertybių išvargimo metodais, kuriuos siūlo aksiologija: jie tiesiog pasidaro nereikalingi. Tačiau čia reikia padaryti kai kurias išlygas. Kai teorija, tirdama socialines struktūras, paaiškina tą ar kitą vertybę, tai ji tuo pačiu panaikina jos specifiškai vertybinę reikšmę, paversdama ją teoriniu faktu. Vertybė teoriškai įsisavinama tarytum jos žlugimo kaina. Tačiau ji pasilieka vertybė, kadangi joje yra fiksuotos tos reikšmės, kuriomis ji prabyla į žmogų. Nors vertybių tikrumas remiasi tik jų individualiu išgyvenimu, jose vis dėlto esama tam tikro būtino bei visuotinio (ta prasme objektyvaus) turinio, dėl kurio jos yra kažkas daugiau, negu psichologiniai fenomenai, išgyvenimai. Šitas objektyvus vertybių turinys ir yra teorinio nagrinėjimo objektas. Tačiau ar gali vertybinės reikšmės adekvačiai virsti teorijos kalba? Atsakymas į šį klausimą turėtų būti neigiamas. Pavyzdžiu čia gali būti santykis tarp estetinės teorijos ir meno. Teorinis meno kūrinio nagrinėjimas niekada negali prilygti paties kūrinio padarytam išpūdžiui. Žmogus, neturintis grožio jausmo, refleksiškai mąstydamas, suvokia tik meno kūrinio griaučius, o ne tikrąją estetinę vertę. Tai, žinoma, nereiškia, kad estetinė teorija neturi jokios reikšmės estetiniam suvokimui,— ji tik negali jo pakeisti. Tokios pat rūšies santykio esama tarp etinio poelgio ir jo teorinio aiškinimo. Šiuo požiūriu teorinis pasaulio suvokimas negali pretenduoti į išskirtinį vaidmenį, t. y. negali būti laikomas vieninteliu įmanomu⁴. Kas žiūri į pasaulį per teorijos prizmę, tas mato jį vienašališkai.

---

⁴ Marksas, kalbėdamas apie politinės ekonomijos metodą, tarp kitko pastebi, kad teorinis mąstymas — tai tik vienas iš pasaulio įsisavinimo būdų. „Visuma, galvoje pasirodanti kaip mąstomoji visuma,—rašo jis,— yra produktas mąstancios galvos, kuri įsisavina pasaulį vien tik jai būdingu būdu, skirtingu nuo meninio, religinio, praktiškai dvasinio šio pasaulio įsisavinimo“ (K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą. V., 1961, p. 30).